

Bol — izazov i poticaj

Filozofijsko–teologijski esej o boli

»Što ne boli — to nije život, što ne prolazi — to nije sreća.«
(I. Andrić)

Ivan Koprek*

Sažetak

Bol je u nekom smislu riječi višeznačan fenomen, neizbježan pratitelj svake ljudske biografije, multidimenzionalan problem, izazovna tema — zapravo tajna. Kao takva, bol postavlja pitanja i traži odgovore. U filozofiji (od Epikura preko Platona i Aristotela, Augustina, Tome Akvinskoga, I. Kanta, J. Bentham, M. Schelera, E. Husserla, H. Bergsona, M. Mearlau–Pontyja, J. P. Sartrea do E. Levinasa, L. Wittgensteina, M. Heideggera, K. Jaspersa, H. G. Gadamera, D. J. Chalmersa, Th. Nagela ili S. Kripkea) bol je kao tema često isključena iz »metafizičkih« propitivanja. Tako se danas bol rado promišlja tek samo kao prirodnoznatveni fenomen i medicinski problem. Ipak, bol je znak nečega dubljeg. Odnosi se na ljudsku konačnost, krhkost, ranjivost i smrtnost. Pokazuje čovjeku da s njime nešto nije u redu. Kao takva, ona je i početak otklona od sebe; poticaj na buđenje onoga o čemu govore etika i religija, naročito kršćanstvo.

Ključne riječi: bol, patnja, filozofija, etika, »etika brižnosti«, religija, kršćanska etika, križ

Uvod

Životno iskustvo svjedoči da se čovjek u boli rada i umire. Svijet je pun boli. Moglo bi se reći da je bol u nekom smislu višeznačan fenomen, neizbježan pratitelj svake ljudske biografije, polidimenzionalan problem, izazovna tema — za-

* Prof. dr. sc. Ivan Koprek, Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu. Adresa: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: ikoprek@ffsi.hr

pravo tajna...¹ To izazovno i tajanstveno zaokuplja čovjeka u cjelini.² Što je bol, kako se prema njoj odnose i što o njoj kažu filozofija, društvo, religija i etika?

1. Fenomenologija boli

Čini se da je bol omiljena filozofska tema.³ O njoj su razmišljali mnogi — od Epikura preko Platona i Aristotela, Augustina, Tome Akvinskoga, I. Kanta, J. Bentham, M. Schelera, E. Husserla, H. Bergsona, M. Merleau-Pontyja, J. P. Sartrea do E. Levinasa, L. Wittgensteina, M. Heideggera, K. Jaspersa, H. G. Gadamera, D. J. Chalmersa⁴, Th. Nagela ili S. Kripkea.⁵ Svi su nabrojani filozofi na ovaj ili onaj način priznali da se bol odnosi na ljudsku konačnost, krhkost, ranjivost i smrtnost. Čovjek je ipak nešto drugo. I. Kant, koji je cijeloga života patio od kroničnih bolova u leđima, u svojem spisu »Vor der Macht des Gemüts...« tvrdi da »istinsko ja nikada nije bolesno.«⁶ U svakom slučaju, bol je neizbježna. Postavlja pitanja i traži odgovore.⁷

U engleskome jeziku, o boli se razmišlja u pozadini izreka: »I feel a pain«⁸ ili »I have a pain«.⁹ Prema tome, bol je nešto ili subjektivno i privatno ili neko mentalno stanje. Zasiurno, bol je istodobno nešto što se tiče tijela, ali dotiče i duh, motivira ga.¹⁰

Filozofijski leksikoni tumače da pojam boli već u svakodnevnoj komunikaciji nema jedinstveno značenje. Ponekad se njime označava osjet izazvan patološkim procesom ili ozljedom tkiva, a ponekad neugodno čuvstvo žalosti, nezadovoljstva, razočaranja i tomu slično.

Bol se često veže uz patnju. Tako se može pročitati da se bol (»pain«, »Schmerz«, »douleur«...) prvotno tiče somatskoga, dok je patnja (»suffering«, »Leiden«, »souffrance«...) usmjerena više na duhovno područje.¹¹ Zasiurno, postoje poveznice između *boli* i *patnje*. No te dvije riječi ipak nisu istoznačnice.¹²

1 Usp. S. Lenz, *Über den Schmerz*, Hamburg, 1998, 11 sl.

2 Usp. D. le Breton, *Schmerz*, Berlin 2003,10.; Usp. također F. Böckle, »Schmerz und Leid, anthropologisch«, u: *Zeitschrift für medizinische Ethik* 1994, 55–58.

3 Usp. S. Shoemaker, *The First-person Perspective and Other Essays*, Cambridge, 1996.

4 Usp. D. J. Chalmers, *The Conscious Mind. In Search of a Fundamental Theory*, Oxford, 1996.

5 Usp. S. A. Kripke, *Naming and Necessity*, Harvard, 2001.

6 Usp. I. Kant, *Vor der Macht des Gemüts, durch den blossen Vorsatz seiner krankhaften Gefühlen Meister zu sein. Ein Schreiben an Herrn Professor Hufeland zu Jena im Jahr 1797*, Leipzig (3. izdanje), 1836.

7 J. Flügge, »Schmerz«, I. Antike bis frühe Neuzeit; u: *Historisches Wörterbuch der Philosophie* Bd 8., Darmstadt–Basel 1992, 1314. Usp. također H. Cristians, *Über den Schmerz: eine Untersuchung von Gemeinplätzen*, Berlin, 1999.

8 Eng. »osjećam bol«.

9 Eng. doslovno »imam bol«.

10 Usp. M. Aydede (ur.), *Pain: new papers on its nature and the methodology of its study*, Cambridge, 2006.

11 Usp. primjerice W. Brugger, *Philosophisches Wörterbuch*, Freiburg–Basel–Wien 1976. (7. izdanje), 334–335. Također D. Morris, *Geschichte des Schmerzens*, Frankfurt, 1996.

12 Njemačka riječ »Schmerz« ukazuje na starogermansku riječ »smerza« i na indogermanski korijen »smeltan« što se može prevesti kao *gorjeti, oticati*. Riječ »dolor« (lat.) ili »pathos« (grč.) označava

Bol i patnju ne treba shvaćati u kontekstu nekog odjeljivanja duha od tijela. Naime, svaka se bol ne odražava samo na tijelo nego i na duh, zapravo na čitava čovjeka. Uvijek je jedan te isti čovjekonaj koji podnosi bol i koji pati.

Poznato je da su Descartesova razmišljanja odredila raspravu prije svega o odnosu duha i tijela (u novije vrijeme na engleskome govornom području poznatu i pod nazivom »Mind–body Problem«), ali i različite (pa i medicinske) teorije boli.¹³ Descartes je smatrao da postoji neprekinuta veza između mjesta na koži gdje se pojavio bolni podražaj (osjećaj) i centra u mozgu gdje se bol doživljava. Zato je funkcioniranje mehanizma boli opisao pomoću principa rada crkvenoga zvona. Povuču li se uže u podnožju tornja — na vrhu se začuje zvuk zvona.¹⁴

Na pozadini Descartesovih izvoda zaživjelo je prirodoznanstveno i fizikalističko tumačenje boli. Tako je u filozofiji bol isključena iz »metafizičkih« propitivanja te je postala prirodoznanstveni problem, sekularizirana i antropologizirana, zapravo izričaj somatske smetnje.

U tom je kontekstu shvatljiva i rastuća potraga za mehaničkim otklanjanjem boli. Zato se medicina (danas čak više nego prije!) u terapiji boli usredotočuje na somatsku, fiziološku funkciju organizma, zapravo funkcioniranje. Tako se bol postvaruje, postaje objekt, predmet obrade. Uvijek ju se tumači samo kao uzrok nemogućnosti (učinkovitoga) normalnog funkcioniranja i kao najčešći razlog traženja medicinske pomoći.¹⁵

»Internation Association for the Study of Pain« (IASP) 1980. godine bol je odredila kao »neugodan osjetni i osjećajni doživljaj koji nastaje stvarnim ili prijetućim oštetama stanica ili osoba koja osjeća bol tako opisuje kao da je uzrok jedne takve oštete stanica.«¹⁶

Jamačno, u određivanju boli valja poći od kompleksnih suodnosa između bioloških, duševnih i socijalnih čimbenika, od jednoga »bio–psiho–socijalnog koncepta«. Naime, bol je kompleksan doživljaj koji uključuje perceptivno–kognitivnu, čuvstveno–motivacijsku i bihevioralnu komponentu, a nastaje djelovanjem vrlo intenzivnoga podražaja i/ili oštećenjem tkiva u organizmu. Doživljeni pak intenzitet boli rezultanta je složene interakcije neurofizioloških, psiholoških i sociokulturalnih čimbenika.

duševnu, a »algos« ili »odyne« somatsku stranu boli. Usp. enciklika Ivana Pavla II., *Salvifici doloris* (Spasonosno trpljenje), Zagreb, 1984, br. 5.

13 Usp. N. Grahek, »Schmerz«, III. Naturwissenschaft und Medizin; u: *Historisches Wörterbuch der Philosophie* Bd 8, Darmstadt–Basel, 1992, 1323 sl.

14 Zbog ove analogije teorija specifičnih receptora nazvana je i teorijom »alarmnoga zvona«. (Usp. R. Melzack, *The Puzzle of Pain*, Harmondsworth, 1973.)

15 Očito je da osobe koje dugotrajno osjećaju intenzivnu bol općenito funkcioniraju na nižoj razini učinkovitosti. Često im je oštećena radna sposobnost, lošije su emocionalno prilagodene, a socijalni odnosi nerijetko su im narušeni.

16 Međunarodno udruženje za proučavanje boli (International Association for the Study of Pain — IASP) osnovano je godine 1973. kao neprofitna stručna organizacija posvećena sveobuhvatnomu istraživanju boli i poboljšanju skrbi o pacijentima koji trpe bol. Papa Ivan Pavao II. dodijelio je godine 1990. posebno priznanje osnivaču IASP–a, prof. dr. Johnu J. Bonici (1917.–1994.), za dobrobit bolesnicima širom svijeta. Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organisations (JCAHO) prozvala je 2001. godine bol »šestim vitalnim znakom«!

1.1. *Bol i društvo*

Čini se da je čovjeku u sadašnjem društvenom kontekstu cilj (kao i u prijašnja vremena!) živjeti bez boli. Mit o načelnim mogućnostima svladavanja boli u današnjem je društvenom kontekstu doveo do precjenjivanja zdravlja. Aludirajući na L. Kołakowskoga, H. Vetter to stanje označava »kulturom analgetika«, ¹⁷ vremenom u kojem se razvijaju najmanje četiri različite strategije ignoriranja boli:

a) Socijalno izbjegavanje. Suvremeno je društvo okrenuto k zdravlju. Život se potvrđuje (zapravo »iživljuje«), i to kroz različite oblike i modele življenja. Utilitarizam i hedonizam promicatelji su »društva zabave« (*Spassgesellschaft*) u koje se ne uklapa bol.¹⁸

b) Medicinsko izbjegavanje. Medicina se »ex professo« bori protiv boli, želi je odstraniti, zato se često pribjegava tehničkim rješenjima i medikamentizaciji.

c) Racionalističko izbjegavanje. Svjedočimo višestrukim i različitim antropološkim redukcijama, najprije onoj po kojoj se čovjek svodi na razum koji ne priznaje mogućnost i postojanje boli.

d) Religijsko izbjegavanje. Mnoge religije čovjeku nude oslobođenje od boli. Dovoljno se prisjetiti nekih istočnih religija i njihovih obećanja.

Postoje, dakle, područja u kojima danas živi strategija izbjegavanja boli. No postoje (u čemu se pokazuje paradoks), područja na kojima se u suvremenome društvu upravo traži bol. Dovoljno se prisjetiti porasta interesa za ekstremne sportove, »survival trips« i tomu slično. Takvo se stanje može tumačiti kao pokušaj intenzivne potrage za samoopažanjem u smislu akcionalističke potrage za samoidentitetom, za zdravljem pod svaku cijenu — zapravo kao potvrda svojevrsnoga egoizma.

Sa sociološkoga gledišta bol valja promatrati kao ljudski prafenomen koji egzistencijalno dotiče čovjeka. Ljudska je povijest impregnirana najrazličitijim pokušajima interpretiranja toga fenomena koji jamačno nije samo socijalan niti tek medicinski, nego jednostavno nužan izazov za samorazumijevanje čovjeka, mjesto njegove autorefleksije.

Opažanje i refleksija o boli ovise o najmanje četirima čimbenicima: a) o kulturi, b) o strahu, c) o pozornosti i d) o interpretaciji.¹⁹

Ad a) Bol u našoj kulturi više ništa ne znači. Zapravo, ne smije je biti. Prometnula se u ono što treba pod svaku cijenu ukloniti. Često je proglašena besmislenom, nekorisnom, suvišnom.

Ad b) Strah je usko vezan uz iskustvo boli. Strah od boli opterećuje čak i više od same boli, bilo da je riječ o strahu koji prethodi boli, bilo o onome koji prati bol i njezin povratak. Već je Epikur primijetio da je strah drugi izvor nesreće s kojom se čovjek suočava. Naime, za Epikura strah, nadasve onaj temeljni — najveći strah, strah svih strahova, strah od smrti, valja otklanjati misaonom operaci-

17 H. Vetter, *Der Schmerz und die Würde der Person*, Frankfurt, 1980, 44–53.

18 Usp. P. Hahne, *Schluss mit lustig. Das Ende der Spassgesellschaft*, Lahr, 2004.

19 Usp. I. Illich, *Limits to Medicine. Medical Nemesis: The Expropriation of Health*, London, 1976., osobito od stranice 127.

jom po kojoj se čovjek njegova smrt nikada ne susreću. Dok ima nas, govorio je, nema smrti, a kad ona dođe, nema više nas.

Ad c) Pozornost je vezana uz bol i patnju najprije stoga što bol sasvim zaokuplja, ne dopušta odmak niti zaborav. Bez interpretacije bol ostaje sama, bez smisla, besmislena, a besmislena je bol nešto nepodnošljivo.

Ad d) Svaka bol koja ima svoj smisao, koja služi nekome višem smislu, lakše se podnosi. Kad se bol smjesti pod obzor smisla, ona mijenja svoj karakter.

Velik dio neshvatljivosti, odbojnosti i ravnodušnosti prema boli i patnji leži u činjenici da je bol teško priopćiti. Ni tuda patnja čovjeku nije dostupna na osjetilan način. Moguće je lako ne vidjeti tuđu bol, ne opaziti ju, zatvoriti oči pred njom, ignorirati ju, postati pred njoj tup i ravnodušan.

1.2. Antropološke implikacije fenomena boli

Na mnogo načina, bol je upućujući moment čovjekova samoopažanja. Na čovjeku nema nijednoga mjesta koje ne bi moglo postati mjestom boli. Bol može napasti posvuda. Ona je u tom smislu znak prijetećih opasnosti i mogućih destrukcija. Već je Augustin, na sebi svojstven način, zaključio da je ono najbolje u ljudskoj duši mudrost, a ono najgore u ljudskome tijelu bol.²⁰

Čovjek je biće boli (*homo patiens*). U boli se više i vapi.²¹ Bol probada, golica, buši, žari, pritišće, peče, para.²² Tako izolira, osamljuje.²³ Bol je granica izražaja, radikalna neuspjeh ljudskoga jezika. Teško ju je izreći jer se u boli jezik fragmentira na negodovanje i uzvike, uzdahe i plač. Ljudski se glas prelama i postaje nerazumljiv. Moguće je znati da »drugi trpi boli, no nikada ne može znati stupanj njegove boli!«²⁴

Govor o boli pokriva cijeli niz različitih fenomena i stanja. Bol je znak života.²⁵ Istodobno, odnosi se na sve što smeta životnosti. Može biti tolika da je čovjeknjome potpuno obuzet, da gotovo postaje pasivan objekt. Postoje ljudi (»pacijenti«) koji u boli, koja je često vezana na velik strah, više ne mogu izgovoriti »ja«, kojih je samoosjećaj potpuno nadjačan doživljavanjem boli i straha. To se stanje nerijetko izražava u potpunoj fizičkoj nemoći. U boli se prepoznaje ugroženom bitna pojava ljudskoga bitka: moći djelovati, zauzeti stav prema vanjskim okolnostima (prema svijetu, okolišu), ali i prema samome sebi.

20 Usp. Augustin, *De civitate Dei*, knjige XXI i XXII. Navod prema C. Redzich, »Der Schmerz des Antifortas zu Wolframs poetischer Inszenierung eines augustinischen Theorems«, u: H.–J. Schiewer, S. Seeber, M. Stock (Hrsg.), *Schmerz in der Literatur des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Göttingen, 2010, 213–241. Ovdje 221 i sl.

21 Usp. E. Scarry, *Der Körper im Schmerz. Die Chiffren der Verletzlichkeit und die Erfindung der Kultur*, Frankfurt, 1992, 13.

22 G. Ceronetti, *Das Schweigen des Körpers*, Frankfurt, 1983, 125.

23 Isto, 178.

24 L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen* § 244 sl., u: *Werkausgabe* Bd. 1, Frankfurt, 1995, 357.

25 Zato se »analgezija« (poremećaj neosjećanja boli) smatra opasnom.

U tom smislu, bol nije samo arhetip čovjekove subjektivnosti, simbolički izričaj individualnosti, nezamjenjivosti individuuma, prava ja–perspektiva²⁶, nego i čovjekovo mnogostruko granično iskustvo, »cjeloživotna zadaća« i izvor za razumijevanje života, rezonantno tijelo socijalnih i individualnih značenja.²⁷

Kao takva bol je mnogima (već od Epikura) nepotreban i neplodan, bezvrijedan skandal koji treba ignorirati i odstraniti. Primjerice za J. Benthama, utemeljitelja danas vrlo privlačnoga utilitarizma, bol je skupni pojam koji obuhvaća ono što treba izbjeći. U raspravi »Introduction to the Principles of Morals and Legislation« iz 1789. godine Bentham piše: »Nature has placed mankind under the governance of two sovereign masters, pain and pleasure.«²⁸ Uгода je ono čemu čovjek teži, bol izbjegava ili ju želi izbjeći. Bentham čak smatra da čovjek ne želi tek izbjeći bol, nego mu je to čak i obveza.

Th. Nagel, koji svakako nije hedonist ni utilitarist, u svojoj knjizi objavljenoj 1986. godine »The View from Nowhere« piše da je bol »objektivna nevrjednost«. »[...] sensory pleasure is good and pain is bad, no matter whose they are.«²⁹ No, činjenica da ona postoji, prema Nagelu čovjeku daje razlog za djelovanje, razlog da poduzme nešto protiv nje. To pak nije tako samo u nekim slučajevima, nego u svim slučajevima.

2. Bol — »antropološki egzistencijal«

Iskustvo ili osjećaj boli, kao temeljna razina ljudske samosvijesti, pripada u jezgru onoga »biti čovjek«. Klasično je određenje (definicija) čovjeka da je »animal rationale« (razumna životinja). U pozadini takvoga određenja stoji metafizički poredak u kojem su putem specifičnih razlika iz rodova izdvojene vrste. Tako specifična razlika obdarenosti razumom određuje unutar »animalia« vrstu »homo« — čovjek .

Čovjek je, dakle, »animal«. No u tom je kontekstu pojam »životinja« zavodljiv. »Animal« se izvodi iz roda »živo biće« (*animata*) iz čega je po specifičnoj razlici određena sposobnost osjećanja (*pathos*) koje živo biće čini »osjetnim bićem« (*substantia animata sentiens*). »Sentire« znači osjećati, primjećivati, doživljavati (bilo ugodno bilo neugodno!) pa time i doživljavati bol. Prema tome, sposobnost doživljavanja (*pathos*) spada u opseg definicije pojma *čovjek* koja je vezana uz »logos« (*ratio*). »Pathos«, dakle, nije tek neka dodatna oznaka, nego temeljni stupanj jezgre čovjekova bića.

26 »Reci mi kako se odnosiš prema boli, reći ću ti tko si« — rekao je njemački pjesnik E. Jünger koji je umro prije nekoliko godina u svojoj 102. godini života. Usp. E. Jünger, »Über den Schmerz« u: E. Jünger, *Blätter und Steine*, Hamburg, 1934., 157–216, ovdje 178.

27 Usp. H.–G. Gadamer, *Schmerz. Einschätzungen aus medizinischer, philosophischer und therapeutischer Sicht*, Heidelberg, 2033.

28 J. Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, London, 1970, 11: »Priroda je smjestila čovječanstvo pod upravu dvojice suverenih učitelja, bol i užitak.«

29 Th. Nagel, *The View from Nowhere*, Oxford, 1986, 156: »[...] osjetilni užitak je dobar, a bol je loša, bez obzira čije su.«

Čovjek navedeno dijeli sa životinjama. No on je i razumno biće koje obilježava njegov središnji organ — mozak. Informacije o vanjskome okolišu nisu čovjeku posredovane samo preko osjetila. Poznato je da od mozga odgovarajući signali idu prema organima koji omogućavaju upravljanje organizma. Tako organizirano živo biće živi iz središta i prema središtu; zapaža okoliš kao svijet i može usmjeravati svoje tijelo. Ono, dakle, što razlikuje čovjeka od centrirano orijentirane životinje, činjenica je da on, još jednom, ima svojevrsan odnos prema toj sredini. Želi li se taj fenomen pojasniti, mora se pretpostaviti neko »ja« koje je predočeno tomu »središnjem organu«, ali se ne poklapa s njime, nego se prema njemu odnosi »ekscentrično«.³⁰

Struktura »ekscentrične pozicionalnosti« (H. Plessner) objašnjava činjenicu da čovjek od odnosa sredina–rubovi (unutra–van) uočava i uvažava još jedan odnos tako da okoliš (ono izvanjsko, rubno) shvaća kao svijet i svoje tijelo ne samo kao organizam (*Leib*), nego pretpostavlja da taj organizam *ima* kao tijelo (*Körper*), kao stvar. Samo si čovjek može predstaviti vlastito tijelo u znanju o tome odnosu, istraživati ga kao objekt među objektima, u njega zahvaćati i upotrebljavati ga kao oruđe. Dakle, čovjek je biće koje nije samo tijelo i biće koje ima tijelo kao organizam, nego se u organizmu aktivno utjelovljuje. Svjestan sebe i svijeta, on se u boli »predaje« sebi, ostvaruje se, a time i izlaže mogućnosti da sobom i drugima manipulira, da se instrumentalizira (pa i do samouništenja!).

Dok životinja jednostavno u boli ne može nadići svoje osjećaje i instinktivno (već prema uzroku) bježi (ili prelazi u napad), čovjek je po svojem »ja« stavljen u odnos prema boli. On si ju (svjestan boli i sebe samoga u boli!) dodatno posvješćuje i odnosi se prema njoj. Taj nadilazeći čovjekov samoodnos preko iskustva boli događa se iznutra. Kakvoća toga odnosa može se označiti i kao »patnja«. Tjelesna je bol u čovjeka (za razliku od životinja) uvijek vezana uz samosvijest. Tu, naime, on sebe shvaća kao konkretan individuum i u tome njegova bol istodobno postaje patnja.

Patnja se ne tiče samo iskustva pogođenosti nečim, nego i nemoći onoga »biti–izručen«; zapravo, ona izražava dvostruko iskustvo kontingencije: biti prolazno biće, ali i biće u odnosu (prema sebi, prema svijetu i prema drugome). Izvan toga paradoksa, čovjeka (ljudsko biće) nije moguće pojmiti.

Patnja je uvijek u nutrini, *duševna*. Tako je, kao proces, čovjekova samoodnosa bol kao patnja uvijek »prema unutra usmjerena djelatnost«, zapravo proces shvaćanja. O tome je kao »egzistencijalu« (onome što čovjeka sudbinski određuje) govorio M. Heidegger.³¹

Iskusiti sebe kao biće koje pati, čiji je »egzistencijal« bol, znači *potražiti smisao* (jedinstvo) svoje egzistencije i njezine konstitucije. Već je u tom pitanju prepoznatljiva nova razina, nov odnos koji nije tek udvostručenje (a time i relativiziranje!) odnosa prema boli tj. prema patnji, nego perspektiva u kojoj se uočava nužnost nekoga jedinstva individuum. Zato fenomen boli i patnje postaje

30 Usp. H. Plessner, *Conditio humana*, Zagreb, 1994, 105 i sl.

31 Usp. M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen, 1979.

je »dio« potrage za jednom cjelinom. Plessner je to mjesto (mjesto u kojem može prihvaćati taj odnos) nazvao *utopijskim*. Ono je zadana točka. Čovjek je treba pronaći da bi odatle mogao shvatiti sebe. Istina, spomenuta je točka u čovjeku, no nije mu jednostavno na raspolaganju; on to mjesto ne može »učiniti«, »imati«, nego ga pronalazi. Usmjeren je na nj. Od njega živi kao etičko i religiozno biće.

3. *Bol — izazov za etiku i religiju*

Jasno je da bol čovjeku pokazuje (signalizira) da s njime nešto nije u redu (najprije somatski). No ona razara dvostruku iluziju da sve ono što čovjek imamo pripada njemu i da nam je to dovoljno. Zato je bol i početak otklona od sebe. Zapravo, poticaj je na buđenje onoga o čemu govore etika i religija.

Može se reći da filozofsko–antropološki govor o boli ukazuje na granice, najprije priopćivosti, no on pod pritiskom kontingencije ne može ostati nedorečen. U djelu »The Problem of Pain« C. S. Lewis piše: »Bog šapće u našim radostima, govori u našoj savijesti, u našim nas bolima jasno poziva. Boli su njegov megafon u jednom gluhom svijetu«.³²

3.1. *Bol i elementi »etike«*

Postavi li se pitanje o temeljnome iskustvu ljudskoga života, mora se ustvrditi da je to osjećaj, afekt, pažljivo prihvaćanje. Dakle, ne »logos« nego »pathos«. »Pathos« (osjećaj) prema tome je korijen svakoga iskaza. »Pathos« je sposobnost osjećati, biti dodirnut i dodirnuti. To je čovjekov životni svijet, njegova primarna antropološka konstanta i egzistencijalna datost.

Strukturalne osovine egzistencije grade se oko afektivnosti u koje spadaju pažnja, eras, strast, supatništvo, želje, nježnosti, simpatija i ljubav. No taj temeljni osjećaj (»pathos«) nije samo poticaj duše; riječ je o nečemu višem, to je »egzistencijalno–ontološki i temeljni fenomen«, ontička struktura čovjeka.

»Pathos« nije suprotnost pojmu »logos«. Osjećaj je također neki oblik spoznaje, makar različit. »Pathos« uključuje um (»logos«), ali ga u svakom pogledu nadilazi. B. Pascal tu je dimenziju genijalno uvidio kada je zaključio da je srce prvi aksiom mišljenja i da srce postavlja premise za svaku moguću spoznaju realnosti.³³

Svojim je klasičnim istraživanjem o emocionalnoj inteligenciji D. Goleman dokazao filozofsku tezu o osjećaju i afektivnosti (»pathos«) kao primarnoj čovjekovoj dimenziji.³⁴ Srce najprije osjeća, onda tek reagira sposobnost mišljenja. Spoznaja na putu »pathosa« događa se u nekom procesu simpatije tj. u procesu identifikacije s onim što čovjek nalazi, patnjama i radostima zajedno s onim koji ima udio u nekoj sudbini.

32 C. S. Lewis, *Über den Schmerz*, Olten, 1954, 109. Izvrstan je teološki traktat o boli (trpljenju) enciklika pape Ivana Pavla II. iz 1984. godine naslovljena: »Salvifici doloris«.

33 Usp. B. Pascal, *Misli*, br. 277.

34 Usp. D. Goleman, *Emocionalna inteligencija*, Zagreb, 1997.

Dok još um nije stao na prijestolje, arhaički je čovjek živio u mističnome jedinstvu sa svim bićima, osjećao se kao pupčanom vrpcom povezan s njima i imao je udio u njihovoj prirodi kao što su ona imala u njegovoj. Osjećao je da kamenje, biljke, životinje pripadaju njegovoj povijesti, dok je cjelina bila izgubljena u polutami. Osjećaj univerzalne pripadnosti i srodnosti omogućavao je da se čovjek posvuda osjeća integriran i kao kod kuće. Pred svime je imao poštovanje.

Nažalost, danas je sve to zaboravljeno ili zaposjednuto svrhovitom racionalnošću. No opet, s druge se strane primjećuje da je današnji postmoderan čovjek opet na putu traženja izgubljenoga sklada u logici svakidašnjice (u tom je smislu arhaičniji nego generacije prije njega!), u snovima, u svojim regresivnim i progresivnim utopijama i fantazijama. »Logos« i »pathos« moraju si iznova pružiti ruke. Mozak i srce treba iznova otkriti kao dvije dimenzije istoga tijela i dvije strane istoga novčića. Iz spoja obaju raste »pozornost«, zapravo ono što (pozivajući se na mit o skrbi) Heidegger naziva »brižnost« (*Sorge*).³⁵

»Brižnost« i »pozornost« postaju nužni okviru suvremene etike.³⁶ Što znači »pozornost«, »briga«? Najprije, jedan ljubavljvu potaknuti odnos prema stvarnosti koji je usmjeren na poštivanje sveukupne stvarnosti. Čovjek u sve ulaže svoju pozornost, brigu — radi li se o tijelu ili životu, o duhu ili prirodi, o zdravlju ili stanovanju, o onome koga se ljubi ili o onome koji pati. Pred nebrigom i ravnodušnošću koja danas ugrožava kako biosferu tako i čovjekovu sudbinu, sasvim je jasno da je potrebna etika pozornosti i brižnosti.

3.2. *Bol i kršćanska vjera*

U kakvoj su vezi vjera, bol i patnja? Gunda Schneider–Flume vjeru shvaća kao »revolt (pobunu) protiv rezignirajućega realizma«. Kao takva, vjera je uvijek u trajnome sučeljavanju sa stvarnošću.

35 Usp. M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen, 1979, § 42 i sl. Heidegger navodi mit o skrbi (cura) koji je bio uključen u latinsku knjigu priča (*Liber Fabularum*) što ih je sakupio rimski zapisivač priča Hygin. Hyginovi su mitovi objavljeni u serijama »Scriptorum Romanorum Quae Extant Omnia«. Evo sadržaja mita: Kada je Skrb (Cura) prelazila preko rijeke, ugledala je hrpicu ilovastoga blata. Pažljivo ga je podigla i počela oblikovati ljudsko biće. Dok je ona razmišljala o tome što je učinila, naišao je Jupiter. Skrb ga je zamolila da udahne dah života ljudskomu biću i Jupiter je to spremno učinio. Kada je Skrb zaželjela da mu dade svoje ime, Jupiter je to zabranio rekavši kako mu treba dati njegovo ime. Dok su se Skrb i Jupiter prepirali o imenu, uplela se Zemlja, rekavši da bi mu trebalo dati njezino ime, jer mu je ona dala tijelo. U ovome prijeporu složili su se da im Saturn bude sudac. Saturn je pak ovako presudio: neka Jupiter, budući da je udahnuo duh, čovjeku uzme dušu nakon smrti; Zemlja, koja mu je dala svoje tijelo, neka primi njegovo tijelo. Budući da ga je pak Skrb prva oblikovala, neka ga ima uza se i drži tako dugo dok živi. No, budući da raspravljaju o njegovu imenu, neka se zove *homo*, jer se čini kako je napravljen od humusa. Riječ »cura« ima široko i moćno polje značenja u rimskih pjesnika i filozofa. Mit o Skrbi govori o tome da je osnovno ljudsko obilježje pripadati skrbi sve dok čovjek živi. M. Heidegger pokazao je da je skrb (*Sorge*) ključ razumijevanja onoga što se misli pod *biti* egzistencijalno, u svijetu. Njegovo se mišljenje može ovako prereći: »Ako ne skrbimo, gubimo svoj bitak; skrb je način da se vratimo bitku«.

36 Usp. W. Th. Reich, »Mit o ugovoru ili mit o skrbi? Narativna podjela bioetike«, u: Društvena istraživanja 3–4 (1996), 559–578.

Što to konkretno znači? Važno je najprije istaknuti da vjera inzistira na moći smilovanja. Riječ »samilost« oslanja se na latinsku riječ »misericordia« (milo–srdnost) kojim se označava netko tko je »sa–milostan«, netko tko »ima srce« (milo srce). Vjera se, nadalje, odnosi na povjerenje u jednoga Boga koji se obraća potrebnima (bolnima) i koji ostaje, koji je tu, u svim životnim situacijama (najviše u boli), čak i kada više nema nikakve mjerljive nade. To naviješta kršćanstvo. Ono navješta Boga koji ne izbjegava bol i patnju. Bog kršćanstva ljudsku bol čini svojom. O tome svjedoči križ.

Križ — znak kršćanske vjere nije Božja nemoć nego Božji »pathos«, Božja strastvena ljubav. Svjesnim prihvaćanjem patnje, Krist je po križu promijenio svijet o boli i patnji — njihov sadržaj. Naime, križ — znak boli i okrutne smrti, rimsko mučilište nerimljana — postao je paradigmatičkim znakom spasenja. Kazneni karakter patnje i boli postao je svojevrsnim putem do Boga i znak Božje blizine. U tom smislu, kršćanska vjera ne poznaje zatvorene ili zabarikadirane životne situacije života jer je Božja samilost (milo–srdnost) kategorijalno posvuda, tu, u križu, trajno.

Time kršćanska vjera boli kao ljudskom »egzistencijalu« oduzima strah, potresenost i smušenost. Istodobno, bol drugih pruža dovoljnu motivaciju za zalaganje za druge, za milosrdet i sućut prema svima, osobito onima ugroženima bolju i pogođenima njome.³⁷ Bol (vlastita i tuda) postaje izazov za kršćansku praksu.

U tom kontekstu valja potvrditi misao H. Bölla da je najgori kršćanski svijet bolji od najboljega poganskog. Naime, kršćanska vjera daje prostora i onima kojima poganski (i svijet bez Boga — ateistički svijet) ne daje: sakatima i bolesnima, starima i slabima. I više od prostora, kršćanin za njih ima ljubavi koja se u poganskome i bezbožnom svijetu pokazala (koja se, zapravo, uvijek pokazuje) beskorisnom.³⁸

Kršćanaka praksa (etika) znači djelatno (zdušno) zalaganje protiv svake patologije boli — bilo u smislu teorijskoga redukcionizma, bilo u smislu praktične apatije. Patogeno stanje u shvaćanju boli svakako je napast pukoga promatranja koje danas (zapravo, uvijek!) dovodi do ravnodušnosti. Ravnodušnost je najteža bol. Zato bi se moglo reći da suprotnost ljubavi — motivacijskoj snazi etike — nije mržnja nego pasivno, ravnodušno odnošenje prema boli, jučer i danas.

37 Usp. Ivan Pavao II., *Salvifici doloris* (Spasonosno trpljenje), Zagreb, 1984, br. 28 i sl. (»Milosrdni samarijanac«).

38 H. Böll, »Eine Welt ohne Christus«, in: K. Deschner (Hrsg.), *Was halten Sie vom Christentum?*, München, 1957, 22.

Pain — Challenge and Impetus

Philosophic–Theological Essay on Pain

Ivan Koprek*

Summary

Pain is, in a sense, a polysemantic phenomenon, an inevitable companion to every human biography, a multidimensional problem, a challenging topic — more precisely, a mystery... As such, pain raises questions and demands answers. In philosophy (that of Epicurus through Plato and Aristotle, Augustine, Thomas Aquinas, I. Kant, J. Bentham, M. Scheler, E. Husserl, H. Bergson, M. Merleau-Ponty, Sartre to E. Levinas, L. Wittgenstein, M. Heidegger, K. Jaspers, H.–G. Gadamer, D.J. Chalmers, Th. Nagel and S. Kripke) the topic of pain has often been excluded from »metaphysical« questioning. Thus, today we tend to reflect upon pain only as a natural phenomenon and a medical issue. However, pain is a sign of something more profound. It implies human finitude, fragility, vulnerability and mortality... It indicates that there is something amiss within... Thus, it is the beginning of a deviation from its very self: a stimulus to awaken us to the issues of ethics and religion, and especially to Christianity.

Key words: pain, suffering, philosophy, ethics, »ethics of caring«, religion, Christian ethics, cross

* Prof. Ivan Koprek, PhD, The Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: ikoprek@ffdi.hr